

І. І. Ярмошик

СТОРИНКИ ІСТОРІЇ КРЕМЕНЕЦЬКОЇ ГІМНАЗІЇ У ВИСВІТЛЕННІ ПРОФЕСОРА ВАРШАВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ТЕОДОРА ВЕЖБОВСЬКОГО

Кременецька (Волинська) гімназія на початку ХІХ століття була найбільшим і головним навчальним закладом не лише Волинської, але й сусідніх Подільської та Київської губернії. Звідси той важливий інтерес, який проявляли до її історії дослідники упродовж ХІХ та ХХ ст. Згадаємо лише дослідження польських авторів М. Ролле, Л. Яновського [1] та сучасних українських авторів С. Коляденко, Н. Сейко [2].

До сьогодні в українській історіографії маловідомою залишається важлива праця польського дослідника Теодора Вежбовського “*Materiały do dziejów Piśmennictwa Polskiego i biografii pisarzy polskich*” [3], у якій опубліковано ряд документів, які стосуються розвитку освітніх процесів в Україні на початку ХІХ століття. На наш погляд, знайомство з ними додасть нові штрихи до наших знань про початковий етап розвитку Кременецької гімназії, повніше розкриє атмосферу формування у ній науково-методичних засад навчального процесу.

Згадана праця Т. Вежбовського вийшла у двох томах у Варшаві на початку ХХ століття: перший том з’явився у 1900 р., другий — у 1904-му. Вона була видрукувана при фінансовій підтримці благодійницької каси Юзефа Мянвського, яка у важких умовах відсутності національної польської державності і русифікації забезпечувала коштами видання наукових праць з польської історії та літератури, у першу чергу підручників та енциклопедій.

У двох томах своєї праці Т. Вежбовський зібрав архівні матеріали, які стосуються як приватного життя, так і творчої діяльності багатьох відомих польських літераторів та громадсько-політичних діячів. Документи охоплюють значний хронологічний період — від 1398 до 1830 року. Серед представлених у книзі персоналій добре відомі українському читачеві письменники Мартин Бельський, Йосиф Верещинський, Адам Нарушевич, Ян Потоцький, Станіслав Трембецький, Мартин Броневський (Христофор Філалет), життя і творчість яких пов’язана з Україною, видатні польські історики — Гуго Коллонтай, Йоа-

хим Лелевель, Тадеуш Чацький, які були причетні до створення та перших етапів існування Волинської гімназії.

У польській історіографії першої половини ХІХ століття сформувалися традиції публікації документальних матеріалів з минулого Речі Посполитої. З 40-х років стали виходити збірки “Zrydla do dziejuw polskich”, які видавалися за ініціативою відомого дослідника Волині Александра Пшеждзецького, який залучив до цієї роботи Міхала Грабовського та Миколая Маліновського [4]. Подібні видання з’являлися і за кордоном зусиллями діячів польської еміграції. Наприклад видання, підготовлене Каролем Сенкевичем під назвою “Skarbiec historii Polskiej” (“Скарбниця польської історії”) [5]. До речі, К. Сенкевич був випускником Кременецької гімназії, завідував бібліотекою князя Адама Чарториського, після повстання 1830–31 років — на еміграції.

У такому контексті розвитку польської та європейської історіографії, слід розглядати підготовку і появу згаданої праці Т. Вежбовського. Він ґрунтовно опрацював давні польські історичні джерела — Коронну метрику, різноманітні канцелярські книги, архіви урядових установ, матеріали з бібліотеки Варшавського університету, з архіву Віленського навчального округу, приватні колекції. Над цим зібранням документів автор працював понад двадцять років. У 1894 р. він здійснив піврічну подорож для обстеження закордонних архівів. Це наукове відрядження мало на меті в першу чергу пошук архівних документів, які стосуються життя та творчості відомого польського письменника кінця ХVІ — початку ХVІІ століття Шимона Ставровського. Окрім того, Т. Вежбовський ставив перед собою завдання “собрать изследования в области польской литературы вообще, в особенности в области литературы ХVІ — ХVІІ ст.” [6]. Під час цього наукового відрядження він обстежив як державні, так і приватні зібрання: Королівську бібліотеку в Берліні, Ягеллонську (м. Краків), Віденський державний архів, бібліотеки: Оссолінських у Львові, князів Чарториських у Кракові, графині Браницької в Сухі, графа Чернецького в Русці, графа Замоїського в Курнику. Особливу увагу звертав на автографи польських письменників — листи, замітки, записки різного характеру, які на його думку становили історичний та літературний інтерес. Дослідник не обмежував себе якимись

хронологічними рамками і брав до уваги всі автографи, які йому траплялися і заслуговували на увагу з точки зору історії чи літератури.

Окрім польських авторів, Т. Вежбовський мав на меті поповнити і власні матеріали з історії Росії періоду міжцарствувань кінця XVI ст. та інших періодів російської історії, маючи на меті видати їх окремими випусками під назвою “Материалы к истории Московского государства в XVI и XVII столетиях” [7], де він планував опублікувати історичні документи та власний їх критичний аналіз.

Т. Вежбовський вже мав значний досвід пошукової та археографічної роботи. Він провів детальне обстеження фондів бібліотеки Варшавського університету і опублікував ґрунтовний покажчик (каталог) давньопольської літератури, яка була видрукувана у Польщі протягом 1488–1600 рр. [8]. У науковому доробку Т. Вежбовського є цілий ряд публікацій архівних та довідкових матеріалів. З них можна виділити підбірку документів, які стосуються історії Варшави як міста за період від 1376 до 1772 року, в якій Т. Вежбовський видрукував найголовніші (на його погляд) документи, які мають відношення до всього міста, зокрема до найдавнішої його частини — Старої Варшави. Збірка містить 110 оригінальних документів. У вступі автор помістив короткий історичний нарис Варшави. Публікація документів супроводжується коротким описом стану їх збереженості, зовнішніх ознак джерела [9]. Важливим дослідженням початкової історії книг королівської канцелярії є його публікація “Dwa fragmenty ksiąg kancelaryjnych krylewskich z 1-ej połowy XV wieku” [10]. Т. Вежбовський — автор і інших публікацій як документального матеріалу, так і — на їх основі — дослідницьких праць з історії Польщі та розвитку освіти, в тому числі і на українських теренах [11], та їх аналіз не входить в завдання цієї публікації.

Загалом можна сказати, що Т. Вежбовський мав багатий досвід як архівно-пошукової роботи, так і публікацій історичного документального матеріалу. У некролозі З. Стронський назвав його найбільш заслуженим працівником на ниві польської історичної науки та історії польської літератури та філології [12].

Окрім згаданого двохтомника “Materiaływ do dziejów Piśmennictwa Polskiego...”, важливе значення для висвітлення

розвитку освіти на Волині та в Україні має багатотомне видання, започатковане Т. Вежбовським у 1901 році, “Raporty i protokoły Komisji Edukacji Narodowej i jej szkół w Koronie 1773–1794” [13]. Видання містить окремі розділи, присвячені школам (відділковим, підвідділковим, піярським) Волині, Київщини, Поділля, де опубліковані їх рапорти та рапорти генеральних візитаторів за період з 1774 по 1793 рік, і є цінним джерельним матеріалом для вивчення освітніх процесів на українських землях наприкінці XVIII століття.

У двох томах “Materiaływ do dziejów Piśmennictwa Polskiego...” переважають оригінальні документи, які друкувалися тут вперше, лише незначна їх кількість публікувалася раніше, як зазначив сам автор, це 10–12 документів із п’ятиста [14]. Автор не ставив завданням займатися дослідженням життєвого шляху польських письменників, підкреслював, що хотів лише видрукувати раніше невідомі матеріали до їх біографій. У тому числі він представив кілька листів відомих авторів (С. Оріховського, Й. Верещинського), які через погану збереженість були проігноровані іншими видавцями, його попередниками.

Звичайно, ці матеріали не можна вважати вичерпним зібранням, до того ж не всі вони рівноцінні, багато які стосуються незначних приватних подій. Але більшість з них дають нам додаткові відомості про життя, творчість та громадську діяльність діячів польської культури зазначеного хронологічного періоду. Як підкреслював автор, “для того, щоб мати глибше уявлення про справу, слід знати і супутні їй обставини” [15]. Завданням, яке ставив перед собою Т. Вежбовський, було опублікувати те, що містилося у рукописах, щоб інші автори могли користуватися з його праці та робити власні висновки і коментарі [16]. Заперечував критику деяких сучасників, зокрема професора А. Брюкнера [17], за недостатню точність передання текстів.

Двохтомник викликав ряд відгуків тогочасних російських та польських дослідників, найбільш ґрунтовну рецензію на нього дав російський дослідник С. Пташицький [18] та Г. Зенгер [19].

Т. Вежбовський категорично заперечує ті закиди, які йому робилися, що видавець може брати на себе функції реконструктора давніх текстів, він вважає обов’язком лише донес-

ти до читача дух оригіналу. На нашу думку, такий підхід Т. Вежбовського до свого завдання є виправданим і відповідає археографічним нормам і вимогам до публікації історичних джерел.

Праця отримала ще й більш гостру критику. Так, польський історик літератури Александер Брюкнер назвав опубліковані матеріали макулатурою, яка не має ніякого відношення до історії польської літератури, у своєму відгуку обізвавши їх не “Materyaly” — а “Marterrialien”. На такі докори Т. Вежбовський дотепно зауважив, що такі рецензії можна назвати не “історичними”, а “істеричними”, заперечивши опоненту, що ера джерельних досліджень над історією польської літератури започатковується не з “берлінського” професора А. Брюкнера [20]. Дослідник висловлював думку, що, на жаль, критики не розгледіли ту деталь, яка підкреслена у назві праці, а саме, що книга є збіркою документів до історії літератури і біографій письменників, а не їх біографіями.

Принагідно зазначимо, що згаданий професор А. Брюкнер виступив і з гострою та уїдливою критикою українського історика та філолога Василя Щурата на його дослідження “Грюнвальдська пісня (Bogurodzicza dziewicza): Пам’ятка западноруської літератури XIV в.”, а перед цим згадане дослідження В. Щурата було схвалене багатьма істориками, в тому числі й Іваном Франком на засіданні філологічної секції Наукового Товариства ім. Тараса Шевченка [21].

У Передмові Т. Вежбовський зазначив, що багато документів другого тому подано в скороченому вигляді [22], але не зазначив, які саме. Однак це не зменшує їх пізнавального значення. У числі матеріалів, опублікованих Т. Вежбовським, є низка документів, які безпосередньо стосуються історії освітніх процесів на території Волині, Кременецької (Волинської) гімназії перших років її розвитку та тих діячів, які стояли біля витоків гімназії, формували навчально-виховні та наукові засади її подальшого функціонування.

Це листи відомих освітніх та громадських польських діячів, життя яких тою чи іншою мірою пов’язано з волинським регіоном: Тадеуша Чацького, Яна Снядецького, Гуго Коллонтая, Евсебіуша Словацького та інших. Вони дають змогу розширити наші уявлення про процес становлення цього навчального за-

кладу у контексті тогочасних політичних та суспільних реалій. На жаль, ці листи мають односторонній характер, ми не маємо листів у відповідь, або пропозицій, які ним передували.

Загальновідомою є роль Тадеуша Чацького у заснуванні гімназії. Цікавою для нас є значна співпраця з ним відомого політичного та освітнього діяча, історика Гуго Коллонтая. У 70–80-х роках XVIII ст. він був членом Комісії Едукаційної Народової, яка опікувалась розвитком освіти у тогочасній Польщі. Він розробив проект ґрунтовного реформування Краківської Академії та, незважаючи на опір духовенства та старих освітніх кадрів, втілював його у життя, що перетворило Краківський університет у передовий навчальний заклад того часу. У 90-ті рр., XVIII ст. Г. Коллонтай був серед авторів Травневої Конституції 1791 р. та учасником повстання під проводом Т. Костюшка, через що змушений емігрувати, однак невдовзі був арештований австрійськими властями і 7 років провів у в'язниці, звідки його звільнили за клопотанням царя Олександра І, якого прохав про це князь А. Чарториський. Після звільнення Г. Коллонтай проживав у маєтку під Кременцем і підтримував ініціативи та ідеї Т. Чацького по створенню навчального закладу в Кременці, практичною діяльністю багато зробив для їх втілення у життя [23].

Серед опублікованих матеріалів — лист Гуго Коллонтая до Самуеля Богуміла Лінде, відомого вченого, філолога, автора фундаментального 6-томного “Словника польської мови” (*Słownik języka polskiego*. — Warszawa, 1807–1814), перший том якого з’явився у 1807 р. Цей “Словник...” вважався сучасниками епохальним твором, нараховував 60 тис. гасел, у ньому наведено більш як 200 тис. цитат. У тогочасній Європі він не мав собі рівних з огляду на багатство матеріалу і був взірцем для інших словників слов’янських мов. Навіть російські автори наприкінці XIX ст. наголошували, що цей словник “имеет перевенствующее значение, хотя в него не вошли слова областные и значительное число разговорных” [24]. Плануючи відкриття Кременецької гімназії, Т. Чацький намагався запросити С. Б. Лінде викладачем до цього закладу. За його дорученням Г. Коллонтай з цього приводу писав до С. Лінде: “Талант твій дуже потрібен у цьому краю, не думай, що тут серед нас ти менше прославишся, ніж у столиці Австрії. З такою ж

легкістю Європа дізнається про твій талант між скелями Кременця, як би й дізналась про нього у столиці австрійської держави” [25] (тут і далі переклад І. Ярмошика). Однак старання Г. Коллонтая та Т. Чацького у цьому відношенні не увінчалися успіхом. С. Лінде був призначений директором Варшавського ліцею, який було відкрито у 1805 р. У 1809 р. він очолював “Товариство книг елементарних” (“Towarzystwo do księg elementarnych”), яке опікувалося виданням підручників для польських шкіл [26]. Про ці обставини і йдеться у опублікованому Т. Вежбовським листі Г. Коллонтая до С. Лінде від 29 січня 1806 р., окрім того, Г. Коллонтай у ньому схвально згадує ще одну працю С. Лінде — “Prawidła etymologii przystosowane do języka polskiego” (Т. 2. — S. 156, 176).

Становленню та розвитку Кременецької гімназії сприяв і відомий польський астроном та математик Ян-Баптист-Владислав Снядецький, випускник Краківського університету, з 1806 р. — професор вищої математики та астрономії Віленського університету, пізніше його ректор. Саме цей університет опікувався навчальним процесом Кременецької гімназії. Багато хто з дослідників акцентував на гострій полеміці між Я. Снядецьким та Т. Чацьким, вважали, що Я. Снядецький упереджено ставився до педагогічних новацій Т. Чацького, які він намагався запровадити як візитатор шкіл Волинської, Подільської та Київської губерній і насамперед у заснованій ним Кременецькій гімназії. Безперечно, що пролити світло на стосунки цих двох освітніх діячів дасть змогу їх особиста переписка та інша кореспонденція, яка стосується гімназії. Листування Я. Снядецького з Т. Чацьким проаналізував М. Баліньський у своєму дослідженні про цих двох діячів [27].

М. Ролле у праці про історію Волинської гімназії, проаналізувавши їх стосунки, дійшов висновку, що вони не були ворожими. Кожен з них по-своєму дбав про розвиток публічної освіти у Віленському навчальному окрузі, до якого на той час відносилися Волинська, Київська та Подільська губернії. Тільки Я. Снядецький як ректор Віленського університету, який безпосередньо відповідав за стан справ і дотримання інструкцій, виступав категорично проти тих численних порушень і відходів від установлених державою правил, в тому числі й порушень кошторису витрат, які досить часто траплялися у

енергійній діяльності новатора Т. Чацького, насамперед в організації навчального і виховного процесу Кременецької гімназії, який виходив за межі звичної гімназії і був орієнтований на перетворення її у подальшому на університет [28].

Кілька листів, опубліковані Т. Вежбовським, стосуються ревізії навчально-виховного процесу у гімназії, яка здійснювалася викладачами Віленського університету Шимоном Малевським та Шимоном Жуковським у липні 1811 р. Ревізія була пов'язана з важким і неприємним моментом у педагогічно-організаційній діяльності Т. Чацького, коли група недоброзичливців звинуватила його у фінансових зловживаннях та неналежній організації роботи гімназії. Спеціально створена комісія розглядала фінансові проблеми на засіданнях у Житомирі, а перевірка педагогічної сторони проводилась згаданими посланцями Віленського університету у Кременці. Обидві комісії повністю виправдали Т. Чацького [31]. І серед тих, хто його підтримав у цю важку хвилину, коли виникла загроза закриття гімназії у Кременці і перенесення її до Харкова або до Києва, був і ректор Віленського університету Ян Снядецький. Опубліковані листи свідчать, що він щиро турбувався ходом навчального процесу в гімназії та піклувався долею кращих її викладачів (Т. 2. — S. 164–166, 172).

Автор листів Шимон Малевський і в пізніші часи був пов'язаний з долею Волинської гімназії. Після смерті Т. Чацького він протягом одного року був візитатором шкіл Волинської губернії, сучасники відгукувалися про нього як про “найкращого приятеля Кременця у Вільно” [32].

Т. Вежбовський опублікував і кілька раніше невідомих листів викладача гімназії Евсебіуша (Євсевія) Словацького до Я. Снядецького (Т. 2. — S. 162–165, 170), з яких видно творчий підхід викладачів Кременецької гімназії до своїх професійних обов'язків з викладання навчальних предметів. Е. Словацький (1772–1814) — галичанин за місцем народження, більше відомий нам як батько видатного польського поета доби романтизму Юліуша Словацького. Батько теж писав вірші, був викладачем поезії та красномовства у Кременецькій гімназії, пізніше він по конкурсу обійняв таку ж кафедру у Віленському університеті, певний час редагував газету “Віленський кур'єр”, помер у розквіті сил від сухот (туберкульозу). Після смерті батька

син продовжив навчання у Віленському університеті і в тій суспільно-політичній та культурній атмосфері, до формування якої певною мірою був причетний і його батько, сформувався як видатний поет.

Документальні матеріали, віднайдені і вперше опубліковані польським істориком літератури і освіти Т. Вежбовським на зламі XIX–XX століть, повинні зацікавити тих, хто вивчає розвиток освітніх та культурних процесів на Волині, як такі, що проливають додаткове світло на ці проблеми в минулому Правобережної України початку XIX століття і Волині зокрема.

Джерела та література

1. Rolle M. Ateny Wołyńskie. Szkic z dziejów oświaty w Polsce. — Wydanie drugie. Lwyw — Warszawa — Kракyw, 1923. — 308 s.; Janowski L. W płomieniach Wilna i Krzemieńca. — Wilno, 1923. — XI, 271 s.; Kot S. Historia wychowania. — Т. II. — Warszawa, 1994. — S. 222–240; Dzieje oświaty Polskiej. — Warszawa, 1996. — Т. II. — S. 25–37.
2. Коляденко С. Кременецький ліцей у системі освіти Волині (XIX — 30-ті рр. XX ст.). — Житомир, 2002. — 119 с.; Сейко Н. Польське шкільництво на Волині-Житомирщині у XIX — першій половині XIX ст. — Житомир: Житомирський державний педагогічний університет ім. І. Франка, 2002. — 157 с.
3. Wierzbowski T. Materiały do dziejów piśmennictwa Polskiego i biografii pisarzyw Polskich. — Т. 1. Warszawa, 1900. — XXIV, 339 s.; Т. 2. Warszawa, 1904. — [4], XXVI, 249 s.
4. Zrydła do dziejów polskich wydawane przez Michała Grabowskiego i Aleksandra Przeździeckiego. — Т. I. — Wilno, 1843. — VIII, 224 s.; Zrydła do dziejów polskich wydawane przez Mikołaja Malinowskiego i Aleksandra Przeździeckiego. — Т. II. — Wilno, 1844. — XVIII, 285 s.
5. Sieńkiewicz K. Skarbiec historii Polskiej. — Paryż, 1839. — Т. 1. — XVI, 515 s.; Sieńkiewicz K. Skarbiec historii Polskiej. — Paryż, 1840. — Т. 2. — 569 s.
6. [Вержбовский Ф.] Отчет ординарного профессора Федора Вержбовского о научных занятиях за границею с 20 мая по 20 августа 1894 г. — [б. м.], 1894. — С. 1.
7. Там само — С. 5.
8. Wierzbowski T. Bibliografia Polonica XV ac XVI ss. Volumen 1. N. 1–800 annorum 1488–1600: opera et editions, guae in bibliotheca universitatis caesariae Varsoviensis asservantur. — Varsoviae, 1989. — IX, 304 s.
9. Wierzbowski T. Przywileje krylewskiego miasta stołecznego Starej Warszawy, 1376–1772. — Warszawa, 1913. — 186 s.

10. Wierzbowski T. Dwa fragmenty ksiąg kancelaryjnych krylewskich z 1-ej połowy XV wieku. — Warszawa, 1907. — 48 s.
11. Wierzbowski T. Matricularum regni poloniae summaria, excussis codicibus, gui in Chartophylacio maximo Varsoviensi asservantur. — Pars I, Varsowiae, 1905. — [2], IV, 191 s.; Pars II, Varsowiae, 1907.
12. Stroński Z. Teodor Wierzbowski// Kwartalnik historyczny. — Lwyw, 1923. — S. 270–271.
13. Wierzbowski T. Komisja Edukacyi Narodowej// Przegląd Historyczny. — T. 2. — Warszawa, 1906. — S. 396–402.
14. Wierzbowski T. Materiały do dziejów Piśmennictwa Polskiego... — T. 2. — C. IV.
15. Там само. — C. IV.
16. Там само. — C. IX.
17. Ateneum. — 1900. — T. IV. — S. 637.; Kwartalnik historyczny. — 1900. — S. 655–658.
18. Пташицкий С. Рецензия на: Wierzbowski T. Materiały do dziejów piśmennictwa Polskiego i biografii pisarzyw Polskich. — T. 1. 1398–1600. Warszawa, 1900. — XXIV, 339 s. // Известия отдела русского языка и словесности императорской Академии Наук. — 1902. — Т. VI. — Кн. 4. — С. 360–361.
19. Eos. — 1900. — № VI. — S. 226–240; Зенгер Г. Ответ профессору Т. Ф. Вержбовскому// Журнал Министерства Народного просвещения. — 1904. — № VII.
20. Wierzbowski T. Materiały do dziejów Piśmennictwa Polskiego... — C. XIV.
21. Щурат В. Дві статті про Грунвальдську пісню. Відповідь проф. Брікнерові. — Жовква, 1906. — 32 с.
22. Wierzbowski T. Materiały do dziejów Piśmennictwa Polskiego... — C. II.
23. Rolle M. Ateny Wołyńskie... — S. 23.
24. Энциклопедический словарь / Изд. Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. — Т. XVII. — СПб., 1896. — С. 701.
25. цит. за: Rolle M. Ateny Wołyńskie... — S. 35.
26. Ambroise J. Komisja Edukacji Narodowej w Polsce (1773–1794). — Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk, 1979. — S. 268, 272.
27. Baliński M. Studia historyczna. Jan Śniadecki I Tadeusz Czacki. — Wilno, 1856. — S. 1–89.
28. Rolle M. Ateny Wołyńskie... — S. 198–199.
29. Там само. — S. 152–157.
30. Там само. — S. 212, 215.

Анотації

Ярмошик И. И. Страницы истории Кременецкой гимназии в освещении профессора Варшавского университета Теодора Вежбовского.

В статье анализируется труд польского исследователя профессора Варшавского университета Т. Вежбовского “Materiały do dziejów Piśmennictwa Polskiego i biografii pisarzyw polskich”, обращается внимание на те документальные материалы, которые касаются развития образовательных и культурных процессов на территории Волынского региона.

Yarmoshik I. I. History of Kremenchug gymnasium according to Warsaw University professor Theodor Vezbovski.

This article deals with the analysis of the Polish researchers of the Warsaw university of professor T. Vezhbovsky's work “Materiały do dziejów Piśmennictwa i biografii pisarzyw polskich”, attention is paid to those documentary materials that describe development of educational and cultural processes on the territory of the Volynsky region.